

OLMOSHLARDA SHAXS-SON NEYTRALLASHUVI.

Mamatmo'minov Turg'un Anorboyevich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

tmamatmominov@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8074582>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 18-June 2023 yil

Ma'qullandi: 20-June 2023 yil

Nashr qilindi: 23-June 2023 yil

KEY WORDS

o'zbek tili, olmosh, umumlashuv, murojaat, muloqot, mentalitet, o'zbek, sen, siz.

ABSTRACT

Maqolada o'zbek tilidagi og'zaki nutqdagi muammolar: murojaat va undalma bo'yicha shaxs olmoshining birlik va ko'plikda (sen, siz va sizlar) qo'llanishida ularning nutqda qo'llanish xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Ota-onalar va bolalar o'rtasidagi, turmush o'rtoqlar va boshqalar o'rtasidagi muloqot holatlari; o'zbek tilining turli shevalarida so'zlashuvchilarning bir xil odob iboralarini qo'llashidagi farqlar ko'rsatilgan.

Muloqot - bu nutq odob-axloq qoidalarini amalga oshirish sohasi, shuning uchun muloqot va nutq odobi bir-biri bilan chambarchas bog'liq, bir-biriga bog'liq, bir-birini to'ldiradi.

Nutq madaniyati ma'lum bir xalq yoki til oilasi yoki polietno-lingvistik sohaning mentalitetini tashqi va ichki jihatdan ifodalovchi milliy madaniyat bilan tavsiflanadi. Birinchisi har doim hukmronlik qiladi, ya'ni nutq odobi har doim milliy tilga mansublik va unga mos keladigan me'yorlarga ega. Bu tipda o'zbek nutqi odobini umumiy turkiy, o'zbek tilidagi, arabcha, forsha, so'nggi 100-120 yildagi ruscha boshlanishlarning dastlabki ikki manbaning so'zsiz hukmronligi bilan uyg'unlashuvi sifatida tavsiflash mumkin. Ushbu maqolada o'zbek nutqi odobining birlik va ko'plik olmoshlari (sen, siz) yordamida aloqa jarayonida turtki ifodalash bilan bog'liq bir jihati ko'rib chiqiladi, shuningdek, mehr-oqibat, odob-axloqni ifodalash bilan bog'liq bir jihati ko'rib chiqiladi. Bir vaqtda va mustaqil so'z vazifasini bajaruvchi (-bek, -poshsha, -jon, -xon va boshqalar) bo'lib, nutqda murojaat-induktsiya jarayoni va mazmuni bilan bevosita bog'liqdir.

Olmosh - ot, sifat, son, ergash gap yoki uning belgilari o'rnida qo'llaniladigan va ularni, ularning boshqa narsa, hodisalar va hokazolarga munosabatini bildiruvchi mustaqil nutq qismidir. O'zlik olmoshlar olmoshning bir turi bo'lib, uni hosil qiluvchiga nisbatan harakat yo'nalishini bildiradi. O'zlik olmoshlar turkumi ikki so'z turkumi bilan ifodalanadi: o'zi - ko'rilyotgan shaxsni, o'zi - predmetning aniq shaxsga tegishli ekanligini bildiradi. Ularning vazifasi tadbirda allaqachon nomlangan ishtirokchini va unga tegishli ekanligini ko'rsatishdir: "U o'zi va o'g'li bilan faxrlanadi.". "O'zi" olmoshi o'zlik olmoshlarga qo'shiladi: "O'zini kiyintirdi". O'zlik olmoshlari ovoz bilan bog'langan, o'zlik shakli o'zlik fe'llarning postfiksiga mazmun beradi - o'zlik postfiksli fe'llar o'zi (-(i)n, -(i)l). O'zlik olmoshining o'zi boshlang'ich shaklga ega lekin, u faqat qo'shimchalar, egalik qo'shimchalari bilan turlangan holatlarda

o'zgaradi, u har uch shaxsning har qanday shaxs olmoshlariga tegishli bo'lishi mumkin. Gapda o'zlik olmoshning o'zi predmet vazifasini bajarishi mumkin.

Egalik olmoshlari predmet (narsa, mulk va hokazo) yoki bir nechta predmetning ma'lum bir predmetga yoki sub'ektlar guruhiga tegishlilikini bildiradi. Ular shaxslar, sonlar va jinsga qarab o'zgaradi, shuningdek, aniqlangan otga mos keladigan holatlarga qarab kamayadi. 3-shaxs olmoshlari (uni, uning, ular) rad etilmaydi.

Kishilik olmoshlar predmetning umumlashgan xususiyatini bildiradi. Bularga olmoshlar kiradi: o'zi, eng, hamma, hamma, har kim, har bir, har xil, har qanday, boshqa, shuningdek, har bir kishi va har bir kishi (eskirgan) olmoshlari. Olmoshlar o'xshashlardan tashqari turli ma'nolarga ham ega; butun - bari, barchasi - boshidan oxirigacha; hamma har xil - har qanday; ikkinchisi keyingi; boshqa - ba'zi.

Gumon olmoshlari: Kimdir, nimadir... · ba'zilari, ba'zilari - jinsi, soni, holatlari bo'yicha o'zgaradi. Gumon olmoshlar "dir" qo'shimchasi yoki bir narsa, bir nima, biror kim so'zlar bilan yoziladi: kimdir, nimadir, biror narsa va hokazo.

Asosiy qism.

Gumon olmoshlarda ular birgalikda yozilmagan urg'u zarrasi mavjud. Olmoshlardan foydalanishda qilingan xatolar turli xil bo'lishi mumkin. Nutqda olmoshlardan foydalanish muallif va muharrirning alohida e'tiborini talab qiladi, chunki nutqning ushbu qismini noto'g'ri ishlatish bayonotning noaniqligi va kulgililigiga olib kelishi mumkin. Olmoshlar odatda matnda ilgari qo'llangan, jins, sonning bir xil grammatik shaklida turgan otlarga ishora qiladi. Shu bilan birga, gap olmoshlarni noto'g'ri tushunish uchun sharoit yaratmasligi kerak. Kontekstdan qaysi ot olmosh bilan almashtirilayotgani aniq bo'lishi kerak.

Bunday xatolarni bartaraf qilish uchun siz so'z tartibini o'zgartirishingiz, olmoshdan foydalanishni to'xtatishingiz yoki iborani takrorlashingiz kerak.

1. Urush tarixiga aylangan butun bir avlod voyaga yetdi. 1. ... urush tarixiga aylangan avlod.
2. Bu oshiqning oxirgi uchrashuvi sahnasi edi, buni so'nggi daqiqada barcha jangchilar oldida indamay tan olishfi. 2. Hamma jangchilar ko'z o'ngida xayrlashayotgan lahzalarida o'z sevgisiga indamay iqror bo'lgan qahramonlarning so'nggi uchrashuvi sahnasi.

Bunday hollarda stilistik tuzatishning eng universal usuli - olmoshni mos keladigan ot bilan almashtirish.

Ba'zan muallif olmoshning grammatik shaklini teskari tanlagani uchun xato qiladi, bu esa almashtirilayotgan otga mos kelishi kerak: Institutga yangi topshiriq kelganida, ularning tayyorlanish darajasi (ularniki) qanchalik turlicha ekanligiga amin bo'lamiz. Tekshirilmoqda, kelishuv yo'q.

Muallifning e'tiborsizligi natijasida ba'zan asossiz ravishda bir olmoshning boshqasi bilan almashtirilishi ham uchraydi: Bu vaqtni hech qaysi foydasiz (hech qanday bo'lishi kerak edi) o'tkazdik.

"Sen" (siz) ga murojaat qilish tanishlik, xalq tiliga ishora qiladi va bu, birinchi navbatda, kundalik so'zlashuv nutqiga xosdir. U o'zbek tilida murojaat qilganda qo'llaniladi:

a) yoshi kattadan kichikga:

— Sen onangga qarab tur, qizim! Sigirimizni topsam, qaytaman, xo'pmi, - qizining peshonasidan o'pib qo'yarkan, Saparqul otga minib "chuh" dedi.

b) er-xotin:

— Sen buncha toshbag'irsan, Maxliyo?! - nafratli boqdi Shokir. - Ertaindin ota-onam, bola-

chaqam ko'chada qoladi. Meni to'g'ri tushun. Hamkorlarimga qarz to'layapman.

v) bir-biriga yaqin odamlar (do'stlar):

— Jon o'rtoqjon, sendan iltimos qilaman oilangni asrab qol, turmush judolik bilan emas, jon fidolik bilan g'zaldir, shuni unutma.

Xatolar egalik olmoshlarining noto'g'ri tanlanishi natijasida yuzaga keladi: Doktor laboratoriyadan uning qon testini olib borshini opadan so'radi. (uni tahlili yoki uning?) - o'zlikli egalik olmoshi gapda ikkita haqiqiy sub'ekt bo'lsa, noaniqlik hosil qiladi (doktor) va singlim).

Matnda olmoshlarning qo'llanishi ko'pincha og'zaki ortiqchalik hosil qiladi: O'limidan oldin jinoyatchi o'zi tavba qildi (o'zlikni ko'rsatishning hojati yo'q). Bunday konstruksiyalar pleonazmni yo'q qilishni talab qiladi: Nikolay Lukyanovichni 80 yoshga to'lishi bilan uni samimiy tabrikladi (olmosh chiqarib tashlansin).

Shunday qilib, olmosh vazifasini bajaradigan kichik bir guruh so'zlar zerikarli nutq xatolariga olib kelishi mumkin, ularni bartaraf etish muallif va muharrirning diqqatini talab qiladi.

Nutq odobining asosini nutq formulalari tashkil etadi, ularning tabiati muloqot xususiyatlarining nutq formulalariga bog'liq. Har qanday aloqa harakati boshlang'ich, asosiy va yakuniy qismlarga ega. Shu munosabat bilan nutq odobi formulalari 3 ta asosiy guruhga bo'linadi: 1) muloqotni boshlash uchun nutq formulalari, 2) muloqot jarayonida qo'llaniladigan nutq formulalari va 3) muloqotni yakunlash uchun nutq formulalari.

Lekin turli xalqlarning nutq odob-axloqi ham ayrim umumiy xususiyatlar bilan xarakterlanadi, faqat nutq odob normalarini amalga oshirish shakllaridagi farqi bilan ajralib turadi. Har bir madaniy va lingvistik guruhda salomlashish va xayrlashish, yoshi yoki lavozimiga ko'ra keksalarga hurmat bilan murojaat qilish formulalari mavjud. Yopiq jamiyatda milliy nutq odob-axloqining o'ziga xos xususiyatlaridan bexabar, begona madaniyat namoyandasi o'qimagan, kam ma'lumotli shaxs sifatida qabul qilinadi. Ochiqroq jamiyatda odamlar turli xalqlarning nutq odob-axloq qoidalaridagi farqlarga tayyor bo'lishadi, bunday jamiyatda nutq aloqalarida chet el madaniyatiga taqlid qilish istagi paydo bo'ladi.

Tahlillar va natijalar.

Zamonaviy dunyoda nutq madaniyati me'yorlarini o'rganish muayyan aloqa aktida muvaffaqiyatga erishishga qaratilgan amaliy maqsadga aylanmoqda: agar kerak bo'lsa, e'tiborni jalb qilish, hurmat ko'rsatish, qabul qiluvchiga va uning hamdardligiga ishonchni uyg'otish, qulay muhit yaratish. aloqa uchun iqlim. Biroq, milliy nutq odobining o'rni muhimligicha qolmoqda - chet el nutq madaniyatining xususiyatlarini bilish milliy tilda ravon gapirish yo'lidagi majburiy belgidir.

Ta'lim jarayonida shaxs shaxsga aylanib, tilni tobora to'liq o'zlashtirib, boshqalar bilan munosabatlarning axloqiy me'yorlarini, shu jumladan nutq munosabatlarini ham o'rganadi, boshqacha aytganda, til vositalari yordamida muloqot qilish madaniyatini o'zlashtiradi. . Ammo buning uchun aloqa sharoitida, sherikning rol belgilarida harakat qilish, o'zining ijtimoiy xususiyatlariga mos kelishi va boshqa odamlarning umidlarini qondirish, ona tilida so'zlashuvchilarning ongida shakllangan modelga intilish kerak. ma'ruzachi yoki tinglovchining kommunikativ rollari qoidalariga muvofiq harakat qilish, matnni stilistik me'yorlarga muvofiq qurish, og'zaki va yozma muloqot shakllariga ega bo'lish, aloqada va masofada muloqot qilish, shuningdek, og'zaki bo'lmagan bu odamlarga xos bo'lgan aloqa vositalari.

Har bir milliy jamiyatda odob-axloq qoidalari asta-sekin axloqiy me'yorlarni tartibga soluvchi ruxsat va taqiqlar tizimi sifatida rivojlandi: kichikni himoya qilish, oilaga g'amxo'rlik qilish, kattalarni hurmat qilish, boshqalarga mehribon bo'lish, xafa qilmaslik. , sizga qaram bo'lgan odamlarni xafa qilmang, mehnatsevar, vijdonli va hokazo.

O'zbek adabiy tili, nutq madaniyati, boshqa milliy madaniyatlar singari, etnik madaniyatning tarkibiy qismlaridan biri, shaxs va xalqning ichki va tashqi holatini ifodalash vositasi, inson va butun jamiyatning lisoniy, nutqiy, axloqiy belgisidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдуазизов А.А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. Т.: Университет, 2010.
2. Арутюнова Н.Д. Стратегия и тактика речевого поведения // Прогностические аспекты изучения предложений и текста. Киев, 1983.
3. Аскарлова М., Расулов И., Ходжаев А., Данияров Х.Д. Хозирги узбек адабий тили, I-қисм. Тошкент, 1979.
4. Большой толковый словарь русского языка. СПб.: Норинт, 2002.
5. Введенская Л.А. Русский язык и культура речи. Ростов н/Д: Феникс, 2001.
6. Гольдин В.Е. Речь и этикет. М.: Просвещение, 1983.
7. Кононов А.Н. Грамматика узбекского языка. Ташкент: Государственное издательство УзССР, 1948.
8. Кулмаматов Д.С. Иностранные языки в подготовке кадров для внешнеполитических и внешнеэкономических связей. Ташкент, 2007.
9. Раҳматуллаев Ш. Тил қурилишининг асосий бирликлари. Т.: Университет, 2002.
10. Ўзбек тили грамматикаси. 1-том, «Фан» нашриёти. Т., 1970.
11. Шим Л.В., Львова И.С., Шим Ю.Е. Иностранные языки в подготовке кадров для внешнеполитических и внешнеэкономических связей. Ташкент, 2007